

worship of gods Roman soldiers would not withstand the hardships of the war, and perhaps the Roman Empire would not reach the size that we know today. Freedom of choice of worship by soldiers shows great freedom in worshipping their private deities. Rome did not fight them, and in some cases even promoted some cults. The exception was Sol Invictus, which was not only promoted, but also admitted to the official religion.

1. Stoll O. The Religions of the Armies // A companion of the Roman Army. Oxford: Wiley-Blackwell, 2007. P. 451–476.
2. Burns K. Cybele and her cult at Rome: National Embarrassment or Benevolent Savior ?. URL: <http://www.chronikajournal.com/resources/Burns%202011.pdf> (дата звернення – 26.08.2018).
3. Chalupa A. The Origins of the Roman Cult of Mithras in the Light of New Evidence and Interpretations // Rozhledy. 2016. Vol. 24. 1. P. 65–95.
4. Leiser C. K. The Cult of Jupiter Dolichenus on the Outer Limits of the Roman Empire: A Comparison Study of Dolichena. URL: https://spectrum.library.concordia.ca/980389/1/Leisser_MA-F2015.pdf (дата звернення – 26.08.2018).
5. Kusseven P. The cult of Iupiter Dolichenus: Origins and Iconography. URL: <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0003257.pdf> (дата звернення – 26.08.2018).
6. Hijmans S. E. Temples and Priests of Sol in the City of Rome // Mouseion Journal of the Classical Association of Canada. 2010. Vol. 10.3. P. 381–427.
7. Rutgers L. V. Roman Policy towards the Jews: Expulsions from the City of Rome during the First Century C. E. // Classical Antiquity. 1994. Vol. 13.1. P. 56–74.
8. Paradis D. The Christianization of the Roman Empire under Constantine. URL: https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/1043670/Paradis_409_thesis.pdf?sequence=1 (дата звернення – 26.08.2018).

Світлана Дудка

**Родина православного сільського священика
в другій половині XVIII ст.
(за матеріалами сповідних розписів села Повстин
Пирятинської протопопії Київської єпархії)**

Сучасні українські історики в своїх дослідженнях все більшу увагу звертають на таку важливу ланку суспільства, як сім'я (родина). Відбувається це на хвилі зростання інтересу до напрацювань західної історіографії, насамперед, у сферах соціальної історії та історичної демографії. Разом з тим стан розробки проблеми еволюції інституту сім'ї на українських землях досі залишається в незадовільному стані. Особливе зацікавлення в даному контексті викликає період XVIII–XIX ст., тобто час, якого сягають етнографічні уявлення про традиційну

українську родину. Встановлення цілісної картини вимагає проведення детального аналізу складу і структури родин різних груп населення тогочасного соціуму. Завдяки дослідженням Ю. Волошина [1], В. Дмитренка [2], О. Сакала [3], І. Сердюка [4] ця проблема поступово набуває обрисів, локалізувавшись на території Лівобережної України XVIII ст. Тож на сьогодні вже є приклади ґрунтовних розвідок стосовно козацького і поспільського населення міст і сіл Гетьманщини. Проте одним з найменш досліджених соціальних станів все ще залишається православне сільське духовенств. З огляду на це спробуємо вчергове доповнити загальну картину шляхом аналізу сімейної структури та мережі родинних зв'язків парафіяльних священників села Повстин Пирятинської другої сотні Лубенського полку (з 1781 р. – Пирятинського повіту Київського намісництва), використовуючи матеріали сповідних розписів другої половини XVIII ст.

Джерельну базу дослідження становлять сповідні розписи парафії Свято-михайлівської церкви села Повстин Пирятинської протопопії Київської єпархії за період з 1765 по 1793 рр., що нині зберігаються у комплексі матеріалів фонду “Пирятинське духовне правління” Державного архіву Полтавської області. Означені документи являють собою відносно добре збережені рукописи формату *in folio* написані характерним українським скорописом другої половини XVIII ст.

Сповідні розписи – це документи церковного обліку населення, що мають вигляд щорічних посімейних списків парафіян, які були на сповіді та прийняли причастя або з якихось причин уникли цієї процедури. Вони уклалися на місцях парафіяльними священниками за встановленим зразком. Кожен сповідний розпис складався з трьох частин: преамбули, власне самого розпису і підсумкової таблиці (екстракту). У преамбулі зазначалась інформація про рік складання документа, місцезнаходження і назву парафії, прізвище священника і подавався його короткий зміст. Основна частина розпису мала вигляд таблиці з п'яти граф, у яких фіксувались такі дані: порядковий номер дому чи двору; порядковий номер жителів, окремо чоловічої і окремо жіночої статі; соціальний стан із поіменним реєстром осіб, які до нього належали; вік, окремо для чоловіків і жінок; сповідальний статус (хто сповідався і причастився; сповідався, а не причастився; не сповідався). Завершувався розпис стандартною формулою, що засвідчувала достовірність поданих свідчень, і насамкінець скріплювався підписом священнослужителя, який його склав. Цій же меті слугували “скріпи” – засвідчувальний підпис, розбитий на склади, який розміщувався на полях лицьової сторони кожного аркуша розпису.

Український дослідник В. Дмитренко подану у сповідних розписах інформацію групує у такі категорії: антропоніміка (прізвище, ім'я, по-батькові особи), статеві-вікові показники, географічна атрибуція, шлюбно-сімейний стан, соціальний статус, відомості про домогосподарство (двір) і дотримання церковних таїнств [2, с. 94]. Він зазначає, що сповідні розписи можуть використовуватися при проведенні досліджень у галузі соціальної історії і також є цінними джерелами для вивчення малодослідженого соціуму Гетьманщини XVIII ст. [2, с. 109].

Залучені джерела містять інформацію про чисельність і соціальний склад усього населення парафії, а також про окремі родини із зазначенням імен та віку їх членів і ступеня спорідненості між родичами. Безумовно, що сповідні розписи не позбавлені недоліків і повністю покладаються на подану в них інформацію, не варто. Нерідко священик міг робити помилки не лише у написанні імен та підрахунках віку своїх парафіян, а й при описі їхніх родин. Більш детальний розгляд цих недоліків проводить українська дослідниця О. Романова [5]. З огляду на поставлені завдання ці вади джерела не є суттєвими, а його репрезентативність – цілком достатньою для характеристики священницьких сімей.

Аналіз структури родин проведено на основі загальноприйнятої в сучасній історичній демографії класифікації британського дослідника П. Ласлетта, відповідно до якої виділяють п'ять типів сімейних структур:

Одинаки (*solitaries*) – домогосподарства, що складаються з однієї людини (вдівець/вдова чи особа, що не перебуває у шлюбі).

Безструктурні (*no family*) – особи, що живуть разом і можуть бути пов'язані родинними зв'язками, але не утворюють шлюбних пар (неодружені брати і сестри, дід/баба з онуками, дядько/тітка з племінниками).

Прості або нуклеарні (*simple family households*) – шлюбна пара з дітьми чи без них. Структурним принципом такої сімейної групи є шлюбний зв'язок, тож родина вдівця або вдови з дітьми теж вважається нуклеарною.

Розширені (*extended family households*) – сім'ї, у яких поряд з подружньою парою живе ще хтось із родичів. Залежно від того, ким ці родичі доводяться главі домогосподарства, розрізняють розширення по висхідній (в синівській родині мешкає овдовілий батько чи мати без інших дітей), низхідній (один із батьків записаний на чолі синівського двору) та бічній ліній (неодружені брати і сестри господаря).

Мультифокальні (*multiple family households*) – сім'ї, що складаються з кількох нуклеарних ядер, кожне з яких в свою чергу може бути простим чи розширеним [6, с. 92–93].

У сповідних розписах двори священників і церковнослужителів завжди йшли першими після запису “духовние и их домашние” або “духовного чина”. Варто зазначити, що об'єктом аналізу стали родини саме парафіяльних священників, тоді як родини церковних причетників залишилися поза дослідницькою увагою.

У 1765 р. в Повстині на парафії служили двоє священників 42-річний Прохор Григорієв і 41-річний Микита Іванов. Родина першого складалася з 5 осіб і окрім нього самого включала його дружину Ганну (35 років), синів Олексія (5 років) і Якова (3 роки) та доньку Уляну (10 років). Отже, згідно з класифікацією П. Ласлетта, ця родина належала до нуклеарного типу. Сім'я іншого священника була трохи більшою і нараховувала 7 осіб. Він мав дружину Марію (36 років), двох синів Аверкія (9 років) і Хрисанфа (6 років) та двох доньок Олену (3 роки) і Ганну (1 рік). Крім того, разом з цією родиною мешкала ще й незаміжня племінниця

Наталія Іванівна (26 років) [7]. У розписі зазначено, що вона є племінницею обох вищезгаданих священників. Такий запис, своєю чергою, наштовхує на думку про те, що Прохор Григорієв і Микита Іванов були родичами. Однак сказати щось певне про ступінь їх спорідненості доволі важко, адже розписів за попередні роки, які могли б пролити світло на цю проблему, не збереглося. Той факт, що племінниця Наталія приписана до двору священника Микити Іванова, дозволяє класифікувати саме його родину як розширену.

Наступного року в сім'ї Прохора Григорієва відбулося поповнення: народився син Костянтин (1 рік). Проте поява ще одного спадкоємця не призвела до зміни типу родини – вона продовжувала залишатися нуклеарною, хоча тепер уже складалася з 6 осіб. Характеристики родини Микити Іванова у 1766 р. повністю відповідали попередньому стану, за винятком того, що всі домочадці стали старшими на один рік. Щоправда, дещо дивне трапилось з племінницею, адже замість 26-річної Наталії Іванівни з родиною відтепер мешкала 21-річна Тетяна Іванівна [8]. Найімовірніше це була одна й та ж сама людина. Похибки у імені, як і те, що жінка раптово “помолодшала” аж на цілих п'ять років, пов'язані з уже згаданою проблемою недоліків джерела і вказують на рівень відповідальності священників при виконанні своїх професійних обов'язків.

Сповідний розпис 1768 р. не фіксує змін у структурі родин обох священників, тобто одна з них, як і раніше, залишалася нуклеарною, а інша – розширеною. Цього однак не можна сказати про їхній склад. Ієрей Прохор Григорієв (45 років) з дружиною Анною (38 років) за цей час втратили синів Якова і Костянтина, проте у них з'явилася ще одна донька Євдокія (1 рік). Разом з новонародженою і старшими дітьми Уляною (13 років) і Олексієм (8 років) ця сім'я складалася з 5 осіб. Подібні зміни торкнулися й родини священника Микити Іванова (44 роки), у якого померла донька і народився син. Тепер він з дружиною Марією (39 років) мав чотирьох дітей: Аверкія (12 років), Хрисанфа (9 років), Олену (6 років) і Германа (1 рік). З ними продовжувала мешкати вищезгадана Тетяна Іванівна (24 роки), яка в цьому розписі вже значиться не як племінниця обох священнослужителів, а як сестра ієрея Микити [9]. Отже, загалом у його родині нараховувалося 7 осіб.

У 1770 р. ситуація зі складом і структурою родин обох духівників в загальних рисах залишалася сталою. Незначні зміни відбулися в сім'ї Прохора Григорієва, яка поповнилася ще однією донькою Онисією (2 роки). Тож тепер його нуклеарна родина вже складалася з 6 осіб. Родину іншого ієрея Микити Іванова подібні зміни не зачепили і вона продовжувала залишатися розширеною з 7 осіб [10].

Наступний розпис, датований 1774 р., вказує на значні зміни в аналізованих родинях. Так, старша донька ієрея Прохора Григорієва (51 рік) 20-річна Уляна вийшла заміж за 29-річного Гаврила Яковлева і вже навіть мала сина Аврама (2 роки). При цьому зять мешкав в родині батьків своєї дружини. Сам же парох з дружиною Анною Іванівною (44 роки) продовжував виховувати сина Олексія

(17 років) і доньку Євдокію (7 років). Тут знову з'являється вже згадана проблема недоліків джерела, адже вік Олексія вказано помилково і йому мало б бути не 17, а всього 14 років. Вдова Наталія Іванівна (34 роки) тепер уже була приписана до двору ієрея Прохора, однак без зазначення ступеня спорідненості з його родиною [11, арк. 1]. Це знову спричиняє плутанину, адже стає незрозумілим чи Тетяна і Наталія одна й та сама людина чи це дві різні жінки, що по чергово губляться в джерелах. Проведений аналіз дозволяє класифікувати цю родину як мультифокальну з низхідним другорядним ядром, адже в батьківській сім'ї, яка сама по собі була розширеною, жила ще й заміжня донька з чоловіком і сином. Загалом в цій патріархальній родині нараховувалося 8 осіб.

За цей час не стало ієрея Микити Іванова, а управління родиною і домогосподарством взяла на себе його дружина Марія Леонтіївна, яка в розписі 1774 р. записана попадею. 45-річна вдова виховувала сина Германа (7 років), доньок Олену (12 років) і Дарію (4 роки) [11, арк. 1зв.]. Таким чином, з розширеної ця сім'я перетворилася на нуклеарну, а також вперше зменшилася її чисельність з 7 до 4 осіб.

Станом на 1776 р. картина дещо змінилася. З домогосподарства священика Прохора Григорієва вибула родина доньки Уляни, однак після цього його власна сім'я все ще залишалася мультифокальною, адже складалася з двох простих ядер (всього 6 осіб). Перше з них утворював сам ієрей з дружиною і дітьми, а друге – тепер уже сестра(!) дружини господаря 36-річна вдова Наталія Іванівна зі своєю донькою Степанидою (10 років). Попадя-вдова Марія Леонтіївна (47 років) продовжувала жити зі своїми дітьми: Хрисанфом (17 років), Германом (9 років), Оленою (13 років) і Дарією (6 років) [12]. У випадку з Оленою знову невірно вказаний вік, яка повинна була постаршати ще на один рік. Варто зазначити, що в попередньому розписі 1774 р. ні про Степаниду, ні про Хрисанфа не згадувалося.

У 1781 р. ситуація в аналізованих сім'ях кардинально змінилася. Так, родина Прохора Григорієва стала розширеною по бічній лінії завдяки присутності племінниці Степаниди. Очевидно, що її мати, Наталія Іванівна, покинула світ. Така ж доля спіткала і попадею Марію Леонтіївну. Це призвело до остаточної руйнації структури сім'ї покійного священика Микити Іванова. Його діти Хрисанф, Олена, Герман і Дарія продовжували мешкати разом в одному домогосподарстві, і хоча всі вони й були пов'язані кровними зв'язками, однак родини не утворювали, адже ніхто з них не перебував у шлюбі [13].

Через рік у 1783 р. в сім'ї ієрея Прохора Григорієва, якому на той час вже виповнилося 60 років, помітних змін не відбулося. Він, як і раніше, мешкав разом з дружиною Анною (58 років), сином Олексієм (31 рік), донькою Євдокією (16 років) та племінницею Степанидою (16 років вказано в джерелі, а мало б бути на рік більше). Отже, ця родина з 5 осіб залишалася розширеною. Другу священицьку родину розширеного типу утворює 27-річний Хрисанф Данилевський зі своєю

16-річною дружиною Килиною та сестрою Дарією (12 років) [14]. Очевидно, що старший син успадкував батьків сан, адже саме він був записаний на чолі його домогосподарства. На жаль, доля решти дітей померлого священника Микити Іванова залишається невідомою.

У наступні кілька років Прохор Григорієв зрікся місця священника парафії Святомихайлівської церкви села Повстин на користь свого єдиного сина. Так, у сповідному розписі 1787 р. 34-річний Олексій Вигилянський уже значиться ієреєм і очолює домогосподарство. Він навіть встиг одружитися і разом з дружиною Катериною (21 рік) мав сина Андрія (3 роки) і доньку Тетяну (2 роки). Його батько Прохор Григорієв (69 років), мати Анна (64 роки) і сестра Євдокія (20 років) також мешкали разом з ним. Таким чином, родину Вигилянських можна класифікувати як мультифокальну з висхідним розширенням. У цьому ж розписі вищезгаданого Хрисанфа Данилевського (31 рік) вже названо дияконом. Структура його сім'ї не змінилася, вона залишалася розширеною (за рахунок сестри Дарії). Водночас кількість членів у ній збільшилася, адже у диякона з дружиною Килиною (22 роки) народилося двоє синів: Іван (4 роки) і Петро (2 роки). За цей час Килина постаршала аж на 6 років, хоча мала б додати на 2 роки менше, за умови що її попередній вік було вказано вірно. У цьому випадку станом на 1787 р. її би мало бути 20 років [15].

До 1790 р. в обох родинх змінилася лише кількість дітей, яких стало більше. Так, в ієрея Олексія з'явилися доньки Параскева (3 роки) і Єфросинія (1 рік), а в диякона Хрисанфа народився ще один син Павло (1 рік) [16]. Однак на структурі їхніх родин це не позначилося і перша з них залишалася мультифокальною, а друга – розширеною.

Станом на 1793 р. у домогосподарстві священника Олексія Вигилянського (40 років) нараховувалося 9 осіб. Його власна родина складалася з дружини Катерини (26 років вказано, а за підрахунками має бути 27), синів Андрія (9 років) і Костянтина (1 рік), а також доньок Тетяни (8 років), Параскеви (6 років) і Єфросинії (4 роки). Його мати, попадя Анна Іванівна (70 років), залишилася вдовою і мешкала в домогосподарстві сина разом з донькою Євдокією (26 років). Незважаючи на смерть отця Прохора ця родина все ще залишалася мультифокальною, однак мала потенційну перспективу перетворення на нуклеарну. Відносно родини диякона Хрисанфа Данилевського (37 років) подібна перспектива вже справдилася. Тепер вона мала типову нуклеарну структуру і окрім нього самого включала його дружину Килину (28 років), синів Івана (10 років), Петра (8 років) і Павла (4 роки) та доньку Матрону (1 рік) [17]. Найімовірніше, що його сестра Дарія вийшла заміж і перейшла жити в домогосподарство свого чоловіка. З віком дружини диякона Килини повторюється та ж сама ситуація, що й раніше. На час розпису їй мало б бути 26 років, тобто на 2 роки менше, ніж зазначено. Загалом помилки у віці (у бік збільшення чи зменшення його на кілька років) є доволі поширеним явищем у сповідних розписах. Відповідальність за них не можна по-

кладати лише на священика і вважати їх виключно результатом його уважності та ретельності. Подібні помилки також свідчать про ставлення тогочасних людей до свого віку, якому вони не надавали важливого значення і часто самі не знали його точно.

Отже, проведений аналіз змін, що відбувалися впродовж другої половини XVIII ст., у родинях парафіяльних священиків Святомихайлівської церкви села Повстин Пирятинської протопопії Київської єпархії Прохора Вигилянського і Микити Данилевського, засвідчує, що склад і структура їхніх сімей не були сталими. За відносно короткий проміжок часу (приблизно 30 років) обидві родини пройшли як через життєві події, що призводили до збільшення/зменшення кількості домогосподарств, так і через більш серйозний процес зміни сімейних структур. Результати дослідження яскраво ілюструють ідею про те, що визначені П. Ласлеттом типи родинних домогосподарств (одинаки, безструктурні, нуклеарні, розширені і мультифокальні) це не що інше, як послідовні етапи розвитку однієї сім'ї.

1. Волошин Ю. В. Козаки і посполиті. Міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. 356 с.

2. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело для вивчення соціуму Гетьманщини XVIII ст. Полтава: Сімон, 2016. 198 с.

3. Сакало О. Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: на прикладі Лубенського полку: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2011. 260 с.

4. Сердюк І. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. Полтава: АСМІ, 2011. 304 с.

5. Романова О. Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 122–148.

6. Hammel E. A., Laslett P. Comparing household structure over time and between cultures // Comparative Studies in Society and History. 1974. Vol. 16. P. 73–109.

7. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 801. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 1.

8. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 1.

9. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 1.

10. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 54.

11. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 530. Арк. 1, 1зв.

12. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 525. Арк. 1.

13. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 706. Арк. 32.

14. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 779. Арк. 25.

15. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 908. Арк. 1.

16. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 1041. Арк. 52.

17. ДАПО. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 1137. Арк. 33.